

Vojáci císaře pána. Identity, prožitky a národní (po)vědomí českých účastníků první světové války

Mgr. Daniel Bubeník

Text Daniela Bubeníka představuje pokus o příspěvek k nepříliš veselému stavu české historiografie první světové války, resp. její specifické vojenské stránky. Ta je především z hlediska socio-kulturních dějin v českém prostředí bezesporu příslovečnou popelkou, neboť většina publikovaných textů k tématu je stále zdá se zacyklena ve sto let trvající a již poněkud neplodném – slovy Jindřicha Marka – „sporu o českého vojáka Velké války“, resp. o míru jeho (ne)loajality k habsburskému domu. Toto zacyklení navíc pohříchu probíhá v duchu metodologicky nepříliš inovativním, a o to více je potřeba snahu Daniela Bubeníka ocenit, neboť jeho disertační práce bezpochyby přináší do tématu hned několik nových úhlů pohledu a nese v sobě nesporný potenciál významně přispět do debaty, který je však bohužel poněkud brzděn řadou problémů, jež si jeho práce nese na svých stránkách s sebou.

Autor si dává za cíl „zkoumat prožitky a identity“ českých mužů, kteří sloužili jak v řadách c. a k. armády, tak později i československých legií, přičemž k tématu přistupuje s pomocí „antropologií inspirované“ optiky sociálních dějin. Klíčová je pro něj především „otázka identit“, s nimiž se čeští vojáci identifikovali, a to, jak tyto identity individuálně prožívali. Vychází přitom cíleně a výhradně z úzce vymezeného spektra ego-dokumentů v podobě řady deníků, vzpomínkových textů a nemnoha kusů válečné korespondence. Jejich důkladná, možno jistě říci diskurzivní analýza, je přitom jedním z hlavních pozitiv práce – autor je bezesporu schopen „svým“ pramenům důkladně porozumět a jeho přístup k pramenné kritice je rozhodně na úrovni, což je u práce zabývající se subjektivními „dějinami zdola“ po vědomém vzoru Richarda van Dülmena, Paula Veyna či Clifforda Geertze naprostá nezbytnost. S řadou závěrů, které autor na základě této analýzy vyslovuje, lze přitom bez větších námitek souhlasit a představují často zajímavý dílčí příspěvek k dějinám české přítomnosti na frontách a bojištích první světové války.

V první kapitole se autor zaměřuje na identity, s nimiž se dle jeho výzkumu čeští vojáci identifikovali a které (minimálně na stránkách svých textů) nejvíce prožívali. Nejdůležitější je podle jeho názoru identita vojenská, formovaná faktem existence autorů pramenů ve vojenském prostředí, přičemž za primární prvek této identity považuje více či méně pasivní plnění povinnosti ke státu, armádě, pluku či případně menší skupině kamarádů. Velmi zajímavě (a dle mého názoru velmi přesně) pak tematizuje identitu národní, kdy si všímá, že prakticky všichni autoři jím vybraných pramenů identifikují sami sebe jako příslušníky českého národa, nicméně tato identita často nestojí v opozici k jejich vztahu k monarchii, nýbrž je jejich organickou součástí – a že kritické hlasy jsou v pramenech častěji než protirakousky směřovány protiválečně (a že to není totéž). Autor také (opět soudím, že velmi přesně) naznačuje, že právě národní identita procházela během války ve svém vztahu k monarchii

značným vývojem, bohužel však nijak nespécifikuje jakým (problém s chronologií pramenů viz níže). Vedle těchto základních identit pak autor v pramenech nachází také identitu vztahující vojáka k jeho rodině, jeho domovu (ve smyslu více či méně idealizovaného prostoru), a k jeho přátelům v jednotce (užívá terminologie vojenské psychologie bychom řekli k „primární skupině“), a přesvědčivě argumentuje, že pro každodenní existenci vojáka měly zásadní význam. Krátce zmiňuje také vztah vojáků k víře (který v pramenech nachází jen minimálně) a ojedinele i k třídě (přičemž soudí, že jde spíše o „(proto)třídní identitu“, což ovšem vypadá poněkud sporně.

V kapitole věnované loajalitám a jinakosti se autor naopak zaměřuje na ty prvky prožitku vyjádřeného v pramenech, jež české vojáky odlišovaly či přivádělo jejich či cizí identity do konfliktu – ať již se jedná o různé kombinace smíření identit, jež bylo nepochybně časté a jež autor naznačuje už v kapitole první, či o vztah k „cizímu“ ať již v podobě nepřítele (kterého, jak autor tvrdí, čeští vojáci vnímali spíše stereotypně, leč bez hlubšího emocionálního zabarvení ať již pozitivního či negativního, především co se individuálních nepřátel týče), spojenců („říšských Němců“, k nimž byli dle jeho názoru čeští vojáci ještě více indiferentní), jiných národů monarchie (zde autor správně poznamenává, že bez špatně skrývané nenávisti vůči Maďarům se neobejde většina textů z pera českých vojáků) či Židů jako specifické socio-kulturní skupiny (autor zde možná až příliš ohleduplně odkrývá další typický jev řady dobových pramenů osobní povahy – hlubokým antisemitismem).

Ve třetí kapitole provádí autor obrat o sto osmdesát stupňů zpět k identitám a zbytek práce věnuje identitě genderové, resp. maskulinitě a jejímu prožívání českými vojáky. Soudí, že čeští vojáci „se neztotožnili se smyslem války jako ochrany domova před nepřítelem“ a nejčastěji tematizují svoji genderovou identitu skrze vztah k rodině, tj. jako otcové, manželé či nejčastěji synové. Velmi trefně a inspirativně (uvážíme-li, že zřejmě nezná práci Michaela Ropera na toto téma) interpretuje rozdíly ve vztahu vojáků k otcům a matkám, a dále spíše popisuje, než analyzuje prožívání maskulinity v polích definovaných prožíváním emocí (strach, pláč, agresivita), sexuality či morálky. Čeští vojáci podle něj nepovažovali strach či slzy za nemůžné, často kritizovali morální úpadek kolem sebe (jak toto souvisí s maskulinitou autor bohužel nevysvětluje, viz níže), agresivitu téměř netematizovali a sexualitu podrobovali silné míře autocenzury.

V poslední kapitole se Daniel Bubeník soustřeďuje na způsob, jímž čeští vojáci tematizují ve svých textech tělo a tělesnost, přičemž vidí dvě hlavní možnosti – jakožto subjekt, nástroj války (tuto možnost v pramenech nenachází) a coby objekt nemoci, zranění, strádání či destrukce (smrti), což jsou naopak motivy velmi časté a pro vojáky pochopitelně (jak autor potvrzuje) traumatizující.

Výše uvedené závěry, jak již bylo řečeno, zajímavým způsobem přispívají k našemu porozumění zkušenosti českých vojáků na frontách velké války, za což práce vděčí především autorovým nesporným interpretačním schopnostem i metodologické odvaze, s níž se pustil do hned celé série velmi specifických a chce se snad říct až difuzních témat. Bohužel, je to právě tato odvaha (jak to již v kvalifikačních pracích bohužel někdy bývá), jež autora přivádí do úzkých a generuje v rámci textu

problémy, které čtenáře přivádějí téměř k lítosti nad promarněnou příležitostí a schopnostmi tvůrce. Až bych si dovolil vyslovit podezření, že řada věcí níže uvedených může jít na vrub snad uspěchané textaci.

Prvním dle mého soudu nemalým problémem textu je jeho poněkud neorganická, někdy i zmatená struktura. Hlavním autorovým cílem, vysloveným opakovaně v úvodu, je analýza identit českých vojáků, a práce se tohoto cíle věrně drží, leč poněkud zvláště odděluje genderovou identitu nejen do zvláštní kapitoly (což autor obhajuje rozsahem analýzy v tomto směru, což lze přijmout), ale navíc i mimo organický rámec textu – logičtější by bylo zpracovat nejprve všechny autorem identifikované identity a následně se zaměřit na konflikty loajalit, resp. na vztah k jinakosti. Svým postupem autor genderovou identitu jakoby vyděluje z takto strukturovaného analytického rámce, což je myslím velká škoda – hovoří-li o loajalitách a konfliktech mezi identitami, neměl by je analyzovat i ve vztahu ke genderu, resp. prožívané maskulinitě svých subjektů? Nedochovalo ke konfliktu mezi maskulinní identitou a řekněme identitou vojenskou, či identitou národní? Nebo jsou u jím zkoumaného vzorku pramenů v souladu? O tomto celkem zásadním problému se čtenář nic nedozví, neboť gender z hlediska textu jaksi zvláště „visí ve vzduchoprázdnu“, přestože autor zjevně disponuje interpretačními schopnostmi jej do rámce svého vyprávění začlenit. Vedle toho trpí text především v první polovině častým opakováním již řečeného (část kapitoly o loajalitě je rekapitulací kapitoly předchozí), což by bylo možné opět vyřešit organičtějším pojetím struktury textu – např. právě loajality zřejmě bylo možno (a autor tak i v náznamech činí) analyzovat přímo v části věnované identitám a zdvojení by nehrozilo. Ostatně (pod)kapitoly věnované loajalitám obecně trpí jistou chaotičností i ve svých názvech: kapitola 3.1. „Loajalita a konflikt loajalit“, kterou následuje kapitola 3.2. „Konflikt loajalit“, vytvářejí s pomocí jinak tolik populárního přísně logického číselného značení spíše zmatek.

Další problém se týká specifických témat, ale lze jej vlastně vztáhnout na celý text – autor se odvážně pouští do řady témat, leč často mu chybí potřebné metodologické-teoretické zázemí. Sekundární literaturu je sice schopen na své empirické poznatky aplikovat často obdivuhodně, její rozsah se však omezený na několik sice důležitých, ale spíše jednotlivých studií (v případě díla Richarda Holmese navíc sice klasických, leč přece jen staršího data – poznámka na okraj: Holmes není autorem často užívané teze o „studnici odvahy“ – přebírá ji od Lorda Morana). Pokud se autor hodlá zabývat národní identitou, asi by měl alespoň nějak reflektovat práce, s nimiž jsou jeho závěry často v jistém duchovním souladu – např. Taru Zahra a její tezi o národnostní indiferenci většiny předválečných Čech, či její aplikaci na vojáky Velké války z pera Rudolfa Kučery. Ještě větší metodologické prázdno, jež textu již vyloženě škodí, neb jej činí zbytečně povrchním, čtenář nachází v kapitole věnované genderu – přestože se jedná o oblast bádání, jež během posledních dekad narostla do rozsahu téměř nevládnutelné metodologické hydry, je *velmi* odvážné analyzovat zde prezentovaná témata bez alespoň nějaké reflexe textů Thomase Kühna o válečném kamarádství, Sabine Kienitz či Joanny Bourke o mužském těle v první světové válce, Christy Hämmerle o genderové identitě ve válčící monarchii, Michaela Ropera o emocionálním přežití v zákopech, či Alon Rachamimov o zajatých rakousko-uherských vojácích na východní frontě. Autor sice odkazuje na některé kratší texty Sabine Kienitz či

Christy Hämmerle, leč jejich zásadní a obsáhlejší monografické studie pomíjí, což je velká škoda. Mohl by se pak vyhnout řadě metodologických lapsů. Například již samo oddělení genderové identity a maskulinity nedává z hlediska převládající teorie smysl (jedno je forma druhého), autor je nijak nevysvětluje a z hlediska jeho analýzy vlastně tyto kategorie splývají. Přestože se také autor často (oprávněně) vymezuje vůči esencialistickému vidění sociálních kategorií, místy se zdá, že maskulinitu jako takovou tak trochu stále chápe – strach či slzy víceméně automaticky označuje za „nemužné“, aniž by vysvětlil proč, kdy či kde má toto hodnotící hledisko platit (když v pramenech tomu tak podle něj vesměs není). Podobné, jen naopak, je to s agresivitou, jež je podle něj „podstatnou součástí maskulinity“. V kapitole o sexualitě správně odlišuje emocionální pouto k ženám a jejich obraz coby objektů sexuální touhy, absence teoretického zázemí mu však znemožňuje tento přesný postřeh řádně rozvinout. Podobně i řada dalších podkapitol této pasáže textu končí jaksi do ztracena – autor až mechanicky konzultuje literaturu, aplikuje ji na své prameny, a – závěr či obecnější zasazení do kontextu argumentu chybí. Chybějící metodologická opora je například extrémně zjevná v podkapitole věnované pláči a „slzám“ – autor soudí, že přestože jsou obecně považovány za nemužné (kde, kým, jak, kdy?), u českých vojáků tomu tak není a vnímají je naopak jako ušlechtilé. Nemusí přitom souhlasit s Thomasem Kühnem, nicméně jeho teze o válečném kamarádství jako redefinici/rekonstrukci maskulinity tak, aby odpovídala emocionálně vypjaté realitě války, by mu mohla pomoci tuto disonanci vysvětlit v kontextu toho, že maskulinita nikdy nebyla a není statická, nýbrž je konstruktem téměř neustále sjednávaným dle aktuálních sociálních, fyzických a mnoha dalších podmínek. Jistá nejistota a metodologická povrchnost předkládané genderové analýzy je patrná například také v pasáži, v níž poněkud mechanicky aplikuje příklad z literatury a tvrdí, že v pramenech čeští vojáci sebe sama nevidí jako ochránce žen, dětí a rodiny – zároveň sebe sama ale „genderově“ tematizují jako „muže odtrženého od rodiny“ a strachujícího se o její osud v osamění – bez jejich ochrany ekonomické, sociální, fyzické? Jak tomu tedy vlastně je? A vrátíme-li se k otázce po tom, jak vlastně autor samotnou kategorii maskulinity chápe, nelze se než nezarazit nad jeho (v kontextu zbytku práce jinak neobvyklou) neschopností tuto analytickou kategorii aplikovat na celou škálu témat, z jejichž analýzy se tím stává prvoplánový, byť zajímavý popis – strach, resp. morální úpadek a hrubost, jsou tak v textu genderové analýzy z nevyjasněného důvodu ušetřeny (tato optika není v příslušných kapitolách, na několika desítkách stran, *vůbec* tematizována, což je poněkud nepochopitelné již vzhledem k autorem zvolené struktuře textu).

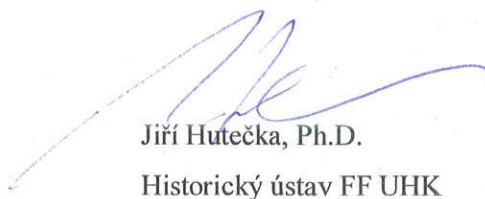
Poslední zásadnější výtky se pak týkají autorovy práce s prameny a odkazuje na již naznačené – pokud autor například v případě národní identity soudí, že „minimálně na počátku války“ byla tato identita v plném souznění s loajalitou k monarchii, vyvstává na povrch palčivá absence chronologického kontextu užitých pramenů – autor nejenže v text neodkazuje na dobu, z níž ta která citace pochází; nečiní tak ani v poznámkovém aparátu – data či alespoň roky (především) deníkových zápisů jsou tak čtenáři utajeny a z celé analýzy tak vypadává zcela zásadní kontext – je totiž zřejmé (i z autorovy analýzy!!!), že vztah vojáků k válce, monarchii, či armádě se během války vlivem řady faktorů (popularita války, vyčerpání, materiální situace na frontě i doma, ztráty, kvalita velitelského sboru, politika armády, a

mnohých dalších) postupně měnila. Stejný autor tak mohl na svoji situaci zcela jinak pohlížet v srpnu 1914, na podzim téhož roku, v létě 1915, koncem roku 1917 či po prožitém šoku bitvy na Piavě v létě 1918 (zde je třeba poznamenat, že tento problém obzvláště kontrastuje s autorovým dovedným kritickým hodnocením těch, kteří se ve svých textech vztahují k legionářské zkušenosti).

Odhlédneme-li od těchto výtek k formální stránce, text je zpracován kvalitně a až na lokální jazykové nedotaženosti („služka v armádě“ na s. 10, „esencionalisticky“ všude, a několik dalších) je napsán čtivou formou, jež je komplementární k často komplikovaným interpretačním rámcům. Podobně kvalitně je zpracován i poznámkový aparát, pouze konečný seznam pramenů a literatury trpí sérií školáckých chyb (že by ona uspěchanost), kdy se několik edic pramenů podivně vyskytuje v kategorii literatura (Šmída, Mudrák, Klejna, *Cestami odboje*, či *Domov za války*). Jedná se však o jedinou kaňku na formální podobě textu.

V konečném hodnocení tohoto textu jsem do jisté míry rozpolcen – ne snad, že by se nejednalo o text, jenž by si nezasloužil být obhajován coby disertační práce. Jsem toho názoru, že požadavky na postoupení k obhajobě naplňuje a také soudím, že jej lze obhájit, neboť má zdravé, inspirativní a v podmínkách české historiografie inovativní interpretační jádro, postavené na autorově zručné práci s prameny. Zároveň je mé doporučení k obhajobě, které tímto činím, zatíženo vědomím, že práce zůstala především vinou nedostatečného metodologicko-teoretického ukotvení specificky některých vybraných pasáží kdesi v půli svých možností, což je velká škoda.

V Olomouci 22. 8. 2016

Jiří Hutečka, Ph.D.
Historický ústav FF UHK